

ELENA-DESPINA NAGHI

A VÁROSNEGYED ÉS A TÖRTÉNETEI

„A Dorobanțiloron álltak a fiúk, azaz a megfigyelők [filatorii], a szekuritáté közkatonái, civilbe öltözve. Öltöny viseltek, amely folyt le róluk, vigyázták Ceaușescu útját. [1989.] december 22-én 12 órakor a fiúk eltűntek.”

A *Mindenapi élet urbánus lakásban. Bukarest 1980–2000 között* kutatás két kérdést követ: részben a tömbházi élet megélését vizsgálja, részben pedig arra kíváncsi, hogy a szájhagyomány hogyan jeleníti meg ezt az életformát. A kutatás a mindennapi élet aspektusaira összpontosít. A személyes történetek világát fedi le, amelyek átmenetet képeznek az orális történelem, a „szubjektív”, „alternatív” történelem,¹ valamint az élettörténet között, amely utóbbi az „egy egyén egész életének szubjektív esszenciájáról szóló információkból” szerveződik.² Jelen tanulmány az egyéni és a kollektív emlékezetet ragadja meg az urbánus közösség kontextusában, a mindennapi élet elemeinek megváltozását a kommunizmus és a posztkommunizmus közötti átmenet korában, a tömbházlakók privát és nyilvános szférában alkalmazott specifikus gyakorlatait.

A vizsgált korszak az 1980 és 2000 közötti periódus, azaz a kommunista éra utolsó, a posztkommunizmus első évtizede. A terepet egy jól körülhatárolt zóna (mikroközösség) alkotja, 4-6 tömbházból áll Bukarest egyik központi, jó, központi, szelekt³ negyedében, a Calea Dorobanților, a Șoseaua Ștefan cel Mare és a Calea Floreasca határán.

A narratívumok ennek a mintegy harminc évvel ezelőtt létrejött kisközösségnek a lakóitól származnak. A tömbházak az 1970-es években épültek, munkások és értelmiségiek egyaránt kerülhettek ide. Hosszú távon a szomszédai viszonyok összekapcsolódtak a kollegiális (iskola, munkahelyi) és baráti viszonyokkal. Érdeklődési körünkből

nem zártuk ki azokat sem, akik az említett időszakban a kutatott mikronegyedben laktak, de később onnan elköltöztek. A mintavételben mindkét nemhez tartozó személyek találhatók, 30 éven felüliek, akiknek tapasztalatuk van az 1980–2000 közötti tömbházléttel kapcsolatban. Teljesen nem zárkoztunk el a fiatalabb személyek kikerdezéséről sem, minthogy a megkérdezettek ezen része igazolhatja vagy cáfolhatja meg a kollektív emlékezet fennmaradását. Ezzel az eljárással ellenőrizni lehet azt a módot, ahogyan az idősök mentalitása tovább él az 1989 után született fiatalok történeteiben. Az 1989-es év a mindennapi életben törést okozott, változásokat indított el. Ezek a reprezentációk „az ismeretek, a hiedelmek és az attitűdök rendszerei, amelyek a közösség tagjaiból sugároznak ki, és amelyek sajátos társadalmi-gazdasági, kulturális, vallásos vagy politikai gyakorlatokat tesznek láthatóvá, igazolnak, írnak le vagy generálnak”,⁴ nagyrészt olyan sztereotípiákon alapulnak⁵, amelyeket a generációk egymásnak átadnak.

A kutatás során a láncnarratívumok szintagmát használom, minthogy a hosszú ideje ugyanazon kisközösségben élők történeteinek egy egészé forrnak össze, ezt bizonyos eseményekről és emberekről szóló narratív magok kapcsolják össze. Habár az egyes adatközlők egy-egy történetet vagy különösen szeretnek, vagy elutasítanak, a történetlánc rekonstruálja a közösség születését és életét, s mindegyik közlés beleilleszkedik ebbe a jól összeforrott narratív rendszerbe. Az interjúk és kérdőívek segítségével elvégzett kutatásban nyomom követhető az, hogy a történetek bizonyos tényezők szerint elkülönülnek egymástól. Különbözhetők a férfiak és a nők története; életkor szerint különböznek a gyermekek, a felnőttek és az öregek története; társadalmi kategóriák szerint elkülönülnek a (részben rurális eredetű) munkásosztály és az értelmiségiek története; a közösségben elfoglalt pozíció szerint a narrátorok két csoportja válik külön: a presztízzsel rendelkező személyek, akik fokozottabban vesznek részt a közösség életében, és akiket a közösség nagyobb része számon tart, valamint a városnegyed „névtelenjei”, a diszkrét, a társadalmi életből visszahúzódó személyek.

A történetek csoportosításának másik szempontját a témák képezik. A beszélgetésekben és az interjúkban leggyakrabban előforduló témák a következők: az élettér sajátosságai, a személyek emlékezete, a mindennapi cselekvések és a közösséghez való tartozás vállalása.

Az élettér sajátosságainak sztereotípiái egy jól körülhatárolható lokális identitás vállalásához kötődnek. Néhány példa az interjúkból és a kérdőívek anyagából: *központi zóna; zéró-zóna; drága városnegyed; szelekt városnegyed; zöld zóna; dorobanți-i ügyeskedők [șmecheri]; a Dorobanți negyedben találkozni lehet sztárokkal, alvilágakkal, közéleti személyiségekkel*. Keresett és a sznobok által látogatott élettér: *a híres dorobanți-i kávézóban luxuskocsis lányok és fiúk; luxuslakosztályok villákban és újonnan épült tömbházak; elnöki övezet* stb. Ezek a sztereotípiák óhatatlanul elvezetnek egy közösségi identitás konstruálásához, amelyet átítat a kiválasztottságtudat és a büszkeség, s amellyel a kutatott negyed lakói azonosulnak.

Azonban álljunk meg a legutolsó reprezentációnál. A mikronegyed valóban a Primăverii utca szomszédságában található, ahol Nicolae Ceaușescu államelnök rezidenciája volt,⁶ ezért a negyedet valóban elnöki negyednek tekinthetjük 1989-ig. Ezután viszont az államfők hivatalos lakosztályát a cotroceni-i palotába költöztették. Érdeemes megemlíteni, hogy az egyik adatközlő szerint az 1980-as években, azokon a napokon, amikor a Nicolae Ceaușescu számára kijelölt útirány a Calea Dorobanțiloron vezetett át, a szekuritáté egy alkalmazottja átvizsgálta a tömbház teraszait az államelnök biztonsága végett. A Ceaușescut őrző szekusok, a jól ismert „kékszemű fiúk” jelenléte más vallomásokban is feltűnik.⁷ *A Dorobanțiloron álltak a fiúk, azaz a megfigyelők [filatorii], a szekuritáté közkatonaí, civilbe öltözve. Öltönyt*

viseltek, amely folyt le róluk, vigyázták Ceaușescu útját. [1989.] december 22-én 12 órakor a fiúk eltűntek.

Az adatközlői diskurzus szerveződésében különválnak a személyes emlékek. E tekintetben a narratívumokban egymásra épül az orális történelem és az élettörténet. A mikroközösség több tagjának történetében megjelenített események, élmények egybeesnek. Például a húsz évvel ezelőtti gyermekek történetei a játékra, az iskolára és az iskolatársakra, a szomszédban lakó barátokra, az egykori játszóterekre (*játék a tömbház körül, játék a lépcsőházban, a tömbház előtti banda*), a barátságatlanabb szomszédok ugratására stb. összpontosítanak. A kulccsal a nyakában felnőtt generáció őrzi emlékezetében az élelmiszerboltok előtti sorbanállást, ezt azonban a szocializálódás és az együttélés módjaként, szórakoztató jelleggel jeleníti meg. Többen ki térnek a televízióprogramok⁸ hiányára, a rajzfilmek sugárzására. Noël Jouenne állapítja meg a közös lakásokról írott tanulmányában: „Legjobban a gyermekek uralják a közösség nyilvános és privát tereit. Átkutatják a zugokat, bújócskát és tolvaj-zсандárt játszanak. A játék által megismerik az összes eldugott helyet.”⁹

Az asszonyok a pislogó aragázláng fölött éjszakánként főzött töltött káposztáról beszélnek. *Egy időben éjszaka főztem. Nappal nem volt gáz.* Vagy az élelmiszer-fejadag egy hónapra való elosztását, az élelmiszerrel folytatott „cserekereskedelmet” említik. *Örömmel odaadtam a cukrot és az olajat, amit nem fogyasztottam el, cserébe túrót és tojást kértem.*

A férfiak szívesebben emlékeznek meg azokról az antennákról, amelyekkel a futballmérkőzéseket vagy az amerikai filmeket nézték a Dunán túli bolgár szomszédok tévéadóján, a parkolóhelyek jelenlegi hiányáról, valamint a kommunizmus kori közlekedési tilalmakról (*a páros vagy páratlan rendszámú kocsik vasárnapi alternatív közlekedése*).

A közlésekben gyakran fordulnak elő a mindennapi élet olyan eseményei, mint a mosás (*a meleg és a hideg víz hiánya*), az étkezés (*például az ünnepi asztalterítéshez szükséges élelmek beszerzésében alkalmazott leleményességek*), az alvás (*a hálóhelyek szétoztása a családban a családtagok között*) stb.¹⁰ Az egyik személy azt elevenítette fel, hogy gyermekkorában szülei egy kád meleg vizet gyűjtöttek, amiben ő és testvére rendre fürödtek meg. *Kevés volt a meleg víz, szánkózásból jöttünk a testvéremmel, mindketten abban fürödtünk meg... Csúnya emlék, illetve nem is annyira csúnya, inkább fura, olyan... amire nem szívesen emlékezel...* A meleg vizet rövid ideig szolgáltatták, így az időszüke nem tette lehetővé, hogy mindketten tiszta vízben fürödjének. Napközben a hideg víz is hiányzott, különösen a kommunizmus utolsó éveiben, s emiatt a lakásokban különböző edényekben tárolták a vizet (üvegek, vedrek, bödönök, fürdőkád) különböző célokra (ivás, főzés, mosás, öblítés stb.). A kommunista időszakban a mindennapok része volt a sorban állás. Elsősorban az élelmiszereket lehetett nehezen, hosszas várakozással beszerezni. *Amikor volt narancs vagy Coca-Cola a boltban, óriási sorok formálódtak.* A férfiak és nők, gyermekek, fiatalok és öregek, mindenki állta a sort különböző élelmiszerek megvásárlásáért. A kollektív emlékezetben megmaradtak az olyan kifejezések, mint *húst/túrót/csokoládét stb. osztanak/hoztak/tettek be. Nehezen hiszem el, hogy ezeket valóban megéltük, hogy ez valóság volt, hogy látni kellett az üres kirakatokat, hogy az élelmiszerbolt csupán konzervvel volt tele.* Sokak számára a hiányzó termékekért való sorban állás is a csoport tagjaival való szocializálódás alkalma volt.

A lakóhelyről beszélve szembetűnő a hálóhelyek elosztására vonatkozó történetek csoportja. A kutatott negyedben a szülők és két gyermek által használt kétszobás lakások találhatóak. Ilyen körülmények között óhatatlanul szükségessé vált az ebédlő hálószoza funkcióval való felruházása, a lenyitható ágy vagy kanapé az éjszaka hálószoabaként használt nappali nélkülözhetetlen bútordarabja volt. A különböző

nemű gyermekek esetében, s különösen ha a gyermekek egy bizonyos életkoron túl voltak, a hálóhelyek elosztása a *lányok a lányokkal, fiúk a fiúkkal* elv alapján történt, azaz az ágyat (hálószobát) az anya a lányával, az apa a fiúval osztotta meg.¹¹

A közösség életében való részvételen egyes személyeknek a közvélemény alakítására való hajlandóságát értjük, a tömbházban, a lépcsőházban, a folyosón. Azok a személyek, akik jobban implikálódtak a közösségi életbe, nagyobb hajlandóságot mutattak a tömbházgyűléseken való részvételre, a szomszédokkal való konfliktusra, a pihenőidőt megzavaró gyermekek fegyelmezésére. *A szomszédasszony az első emeletről átkozott, forró vizet öntött... forró vagy hideg vizet... állandóan panaszkodott, hogy zajongunk. Ez volt! Ők szolták meg a lakásuk beosztását módosító szomszédokat (falak lebontása) vagy a más szabálysértőket (a zöldövezet önkényes elfoglalása).*

A rögzített narratívumok alapján rekonstruálni lehet a negyed történetét. 1. A negyed létrejötte és fejlődése a kommunista korszaktól napjainkig, a lakók (szomszédok) lakóközösséggé formálódása, a közelben található intézmények (kórház, iskola, templom stb.). 2. A közösség életéhez vagy a magánélethez kapcsolódó események, történések, családi események (keresztelő, lakodalom, válás, haláleset), közösen megült naptári ünnepek stb. 3. Az intim/privát, illetve közös/nyilvános tér elosztása,¹² a tér újraszervezése és újrendezése (az utóbbi időben a kaputelefon használata nagymértékben elhatárolja a privát és a publikus teret, s napjainkban nagyobb szerepet kapott a családba való visszavonulás). [...]

Mínthogy várható volt, hogy a személyes történetekben feltűnnek a mindennapi gyakorlatokra vonatkozó motívumok, nem meglepő, hogy a tömbház életéről szóló diskurzus bővelkedik a hidegről, az éhezéstről és a félelemről szóló sztereotípiákban.¹³ Ezek az életminőségnek és az életszínvonalnak a koordinátái. Ebben a kontextusban a hideg az egyéb szolgáltatások hiányát nevezi meg (fűtés, víz, gáz, áram). Az adatközlők a mindennapi étellel kapcsolatosan a következő részleteket őrizték meg emlékezetükben: *hideg, szegénység, hiány, áramszünet, gyertyafaggyú¹⁴ a könyveken és az iskolatáskán, sötétség, sorok a bevásárlásnál* stb.

Másodsorban a forradalom utáni időszakban más napi gondok jelentek meg, mint a számlák kifizetésének egyre általánosabbá váló nehézsége (*a helyzet javult, de a fogyasztási költségek sokkal nagyobbak; a hátralékosok számláján megjelenő egyre nagyobb összegek*). A napi megélhetés költségei, a munkanélküliség szintjének növekedése, a lakáshiány (az ezzel járó albérlet és bankkölcsön) befolyásolja az adatközlők mindennapi életét.

Harmadszor, de nem utolsósorban, az adatközlői vallomásokban a kommunizmus utáni korszakban azonosítani lehet az elidegenedés, a szomszédok közötti viszony lehülésének témáját. (*A szomszédok már nem olyan barátságosak, mint 1989 előtt voltak. 1989 előtt közösség voltunk, most már nem vagyunk az.*) Az új szomszédok már nem illeszkednek be olyan könnyen, mint a korábbiak. (*A régi szomszédokkal megmaradt a kapcsolat, az új szomszédokkal nem alakítanak ki kapcsolatot. A családok nem tudják, hogy kívül laknak egy tömbházban.*) Amennyiben az urbánus világot az anonimitás terének tekintjük, a kollektív lakótömbökből álló városnegyed mikroközösségei hosszú távon az egyén anonim voltának fokát csökkentik, közösségbe integrálják. Amint várható volt, az együtt élők, a szomszédok megtalálják az együttléti alkalmakat (lakodalom, születés, ki- és beköltözés).

Az eddigi kutatásból levonható lehetséges következtetések a következők: 1. a privát élet történetei népszerűbbek a tágabb (történelmi, társadalmi, politikai) kontextust érvényesítő történeteknél; 2. a történetek egy szűk társadalmi körben (család, szomszédok, barátok) szájhagyomány útján terjednek; 3. a mindennapokról szóló diskurzust áthatják a sztereotípiák; 4. a történetek alárendelődnek az emlékezetet gyengítő és aktivizáló tényezőknek; megfigyelhető mind a felejtés tendenciája, mind

az információ felidézésének és átadásának igénye. A mikronegyed történeteinek koherenciáját állandó ismétlésük és a közöttük levő kapcsolatok biztosítják. Az egyes helyzetek, események és személyek emlékének felidézése nem csupán individuális, hanem kollektív szinten is megtörténhet. Emiatt egyrészt ez a hagyomány megőrzi autentikus voltát, másrészt terjedése és elhíhetősége révén hozzájárul egy orális lokális történelem létrejöttéhez.

K. V. fordítása

■ JEGYZETEK

1. „Az úgynevezett »orális történelem« nem más, mint ellenőrizhetetlenül sok változata a hivatalos történelemnek.” Narcisa Știucă: *Istoria orală – Note polemice*. Anuarul IEF „C. Brăiloiu”, tom XVII Buc., 2006. 29–34. 34.
2. Robert Atkinson: *Povestea vieții*. Interviu. Editura Polirom, Iași, 2006. 10.
3. Az olvasás megkönnyítése végett az adatközlői véleményeket és nyilatkozatokat kurzívval jelezzük.
4. Gilles Ferréol – Guy Jacquois (coord.): *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*. Ed. Polirom, Iași, 2005. 575.
5. Ferréol–Jacquois: i. m. 628.
6. Ez az aspektus gyakran visszatér a gyűjtött szövegekben: Ceaușescu naponta végigment a Calea Dorobanțiloron; amikor Ceaușescu elhaladt, megállt a forgalom.
7. Șerban Anghelescu – Ioana Hodoiu – Cosmin Manolache et al.: LXXX. *Mărturiile orale*. Anii '80 și bucureștenii. Ed. Paideia, Buc., 2003. 289–290.
8. 1990 előtt Romániában egyetlen tévécsatorna működött, a TVR, amelynek műsorszórása az utolsó időszakban napi két órára zsugorodott, mindössze a vasárnapi program volt ennél hosszabb.
9. Noël Jouenne: *Dans l'ombre du Corbusier*. Ethnologie d'un habitat collectif ordinaire. L'Harmattan, Paris, 2007. 64.
10. A kommunizmus korabeli életkörülményekről a szakirodalom több leírással rendelkezik. Pl. Corneliu Dragomir: *Viața cotidiană în comunism*. *Biografii sociale*. Studiu de caz: *Drobeta Turnu-Severin*. *Sociologie Românească* VI. 1. Ed. Polirom, Iași, 2008. 90–104; Aurora Liiceanu: *Cotidianul comunist*. In: *Viața cotidiană în comunism*. (Coord.: Adrian Neculau). Ed. Polirom, Iași, 2004. 70–77; Adrian Neculau: *Context social și practici sociale – o rememorare*. In: *Viața cotidiană în comunism*. (Coord.: Adrian Neculau). Ed. Polirom, Iași, 2004. 87–109.
11. A moszkvai közös lakások hasonló elosztását mutatja be Katerina Azarova. Egyazon lakásban a lakók dinamikus megoszlása figyelhető meg: „A szobákat többfelé tagolják, házasságkötés, válás, szülés esetén a lakókat újracsoportosítják.” Katerina Azarova: *L'appartement communautaire*. *L'histoire cachée du logement soviétique*. Editions du Sextant, Paris, 2007. 265.
12. A még befejezetlen kutatás határozottan jelzi, hogy a közelmúltban, a kommunista korszak óta megnőtt az intimitásra és a birtoklásra való igény.
13. Elena-Despina Naghi: *Istoria orală a comunismului față în față cu generația postcomunistă*. In: *Studii culturale și literare românești*. I. (Coord.: Mircea Anghelescu – Nicolae Constantinescu). Ed. Universității din București, Buc., 2010. 110–119.
14. Áramszünetkor a gyermekek gyertya vagy elemlámpa fényénél tanultak és írták a házi feladataikat.

